

GYVIEJI ARCHYVAI

Vilniaus kraštas po Lenkijos okupacijos jungu

Laikraštis „Echo“ 1924 m. rugsėjo 16 d. pranešė, kad geležinkelio linijas Vilnius-Gardinas ir Vilnius-Lyda-Baranovičiai saugo žandarmerija, policija ir kariuomenė. Ypač saugomi tiltai. Kovai su partizanais stotyse sutelkta kavalerija ir šarvuočiai. Generaliniame štabe įsteigtas ypatingas skyrius kovinėms operacijoms vidaus fronte.

1931 metais Vilniuje sustiprėjęs vietos gyventojų pasipriešinimas okupantams vėl pakenkė geležinkeliams. Balandžio 26 d. Pabradės gelež. stotyje buvo mestos dvi bombos. Užmuštas vienas tarnautojas, keli žmonės sužeisti. Nežiūrint sustiprintos apsaugos, balandžio 28-29 d. į patalpas įmestos kelios bombos. Kartu Pabradaje buvo užpultas policijos poskyrio komendantas. Naktį iš gegužės 16-tosios į 17-tąją dėl sugadinto semaforo Bezdonių stotyje įvyko kurjerinio traukinio katastrofa. Gegužės 17 d. aptiktas geležinkelio pakenkimas Švenčionėlių-Kobylniko ruože. Naktį iš gegužės 22-osios į 23-ąją Pabradaje vėl bandyta užpulti traukinį. Vėliau Vilniaus geležinkelio stoties pastatuose rasta granatų. Geležinkelio objektai užpulti ties Jašiūnų ir Bezdonių stotimis.

O štai keli 1931 m. liepos mėnesio įvykiai. Jankiškės kaime, Dūkšto valsčiuje, sudeginta lenkiška biblioteka.

Geležinkelio linijoje Švenčionėliai-Kobylnikas prie Olševo kelias užverstas bėgiais. Ant geležinkelio Jašiūnuose padėta bomba. Važiavo keleivinis traukinys iš Vilniaus į Lydą. Bomba buvo tokia galinga, kad garvežį visiškai suniokojo.

Lietuviai pažymėdavo Vasario 16-ąją ir spalio 9-ąją – Suvalkų sutarties sulaužymo dieną, Vilniaus užgrobimą. Protesto ženklai lietuviai dažnai iškeldavo mūsų trispalves vėliavas. Lietuviška trispalvė su Vyčiu, perrišta juodu kaspinu, 1928 m. vasario 16-ąją po nakties pasirodė Gedimino pilies bokšte Vilniuje. Vėliava iškelta lietuvių skautų vado Prano Žižmaro iniciatyva. Lenkų agentėlis Vladas Skliutas iš Šarkiškų kaimo 1935 m. vasario 16-osios naktį išsėdėjo vadinamajame Žydapielyje – pievoje tarp Šarkiškų ir Matuizų, laukdamas prie kelio, kas atneš iškabinti lietuvišką vėliavą, nes anksčiau ten taip yra buvę. Tačiau vėliava iškelta šalia – obely ant kalno. Prie obels prilipinta kortelė: „Vietą pakeičiau, nes Žydapielyje Skliutas mane dabojo“.

Policija rasdavo įvairių antilenkiškų plakatų. Varėnoje ant senojo geležinkelio į Alytų 1932 m. vasarą prie stulpo buvo prilipintas

plakatas su lenkų ereliu ir užrašu: „Atmink, plėšrusai ereli, kad šis apžėlęs geležinkelis greitai bus atstatytas ir jungs dzūkų lietuvių sostinę su visos Lietuvos širdimi, sostine Vilniū“. Kortelė su grasinimais KOP 23 bataliono karinės žvalgybos karininkui poručnikui (leitenantui) S. Javorskiui rasta prie jo durų geležinkelio stoties II aukšte. Prie paminklinės kolonos žuvusiems lenkams neva nuo dėkingų Varėnos gyventojų 1922 m. prilipintas popierius: „Šis paminklas pastatytas ne žuvusiems už laisvę, o plėšikams, kurie 1920 met. žuvo eidami plėšti lietuvių. Jie žuvo nuo teisingos lietuvių rankos, žus ir šitas paminklas“.

Prieš vietos gyventojus lenkų policijos plačiai naudotas metodas buvo įvairios provokacijos. Varėnoje 1933 m. gruodžio 5 d. vyko didelės iškilmės: buvo šventinama kun. Vytauto Šikšnelio iniciatyva perstatyta bažnyčia. Šventino Vilniaus arkivyskupas R. Jalbžikovskis, dalyvavo Vilniaus-Trakų apskr. storasta (viršininkas) Čarneckis. Vilniaus ponus vietos lenkai pasitiko giedodami „Boże, coś Polskę“. Lietuvių iškilmėse dalyvavo mažai. Jalbžikovskis pasakė lenkišką

pamokslą, Čarneckis priėmė kariuomenės ir šėlclų (šaulių) paradą. Nesnaudė karinė lenkų žvalgyba. Buvo suimta žmonių iš Varėnos, Moliadugnio, Barčių. 1934 m. vasario 20 d., per turgadienį, žvalgybos viršininko kapitono Ščeleckio vadovaujami Varėnos tarnautojai lenkai surengė mitingą prieš Lietuvą dėl tariamo lenkų persekiojimo Nepriklausomoje Lietuvoje. Raginta uždaryti Varėnoje lietuvišką skaityklą. Areštuoti keli vyrai iš Giraitės, Mančiagirės, Moliadugnio, Barčių. Vasario 21 d. šėlclai sudaužė Vytauto Didžiojo paminklą Vydeniuose, išdaužė lietuviškos skaityklos langus, o skaityklos vedėją Vytautą Borisevičių išvežė į Lukiškes. Nukentėdavo žmonės net už lietuvišką giedojimą bažnyčiose. Naktį į pirmąją Kalėdų dieną 1933 m. į Rudnios bažnyčią atėję policininkai ir keli šlėktos pareikalavo, kad lietuviai negiedotų lietuviškai. Per kilusias muštynes 7 lietuviai buvo sužeisti, 4 lietuviai atsėdėjo Varėnoje neva už triukšmą bažnyčioje. Už tautiškas kepuraites ir tautinių rūbų vilkėjimą per Dievo kūno šventę (Devintines) 1934 m. nukentėjo Marcinkonių parapijos jaunimas. Išverstakaliui, nuo Ukmergės kilusiam Vilniaus vyskupui sufraganu

K. Michalkevičiui 1931 m. nepatiko, kad Adučiškio lietuviškos tretininkės Švč. Mergelės Marijos litanijoje nesako „Karaliene lenkų“. Adučiškio klebonas lapkričio 6 d. iš sakyklos paskelbė gavęs vyskupo įsakymą uždaryti vietos lietuvių tretininkų draugijos skyrių. Dvi Adučiškio tretininkės du kartus ėjo pas arkivyskupą Jalbžikovskį, prašydamos leidimo joms veikti. Tačiau aukštasis Bažnyčios dignitorius jas išplūdo ir išvarė. Dar 1925 m. gruodžio vidury Kamorūnų ir Barčių kaimuose policija tardė gyventojus dėl Gyvojo Rožančiaus draugijos veiklos. Lenkų šovinistai viešose vietose nesidrovėjo šūkauti: „Sto lat żyje, kto Litwinów bije!“ (Šimtą metų gyvena tas, kuris lietuvius muša!).

Liūdno galo kartais susilaukdavo okupantų taktininkai. Antai 1932 m. rugpjūčio 15 d. Lieponių miške ties Valkininkais rastas lavonas. Ekspertai nustatė, kad tai iš Mergėžerio kilęs Antanas Makselė, pasižymėjęs nekalto žmonių ėdimu. Varėnos valsčiuje ne vienam teko nuo jo nukentėti. Tautiečius lenkų žvalgybai įdavinėjęs P. Leonavičius iš Giraitės (Matuizų sen.) 1931 m. pats pasikorė.

Kova su okupantų tarnais retkarčiais įgudavo ir neviltingas atspalvį. Pvz., 1937 m. sausio 12-osios vakarą broliai Feliksas ir Pranas Mazgeliai iš Marcinkonių valsč. Šklėrių kaimo per langą nušovė kaimyną, lenkų agentą, įskundinęs vietos lietuvius, Motiejų Jakavonį. Norėjo nušauti ir jo sūnų Joną, tačiau šis parkritęs pavaizdavo nušautą ir paskui nubėgęs pranešė policijai. Parėję namo Mazgeliai atsiveikino su tėvais ir abu nusišovė.

Tipiška valstiečių kovos forma buvo padegimai. Jų skaičius kasmet augo. Degė dvarai, stambių ūkininkų ir karinių kolonistų pastatai, malūnai, kooperatyvai, degė dvarininkų ir valstybiniai miškai. Be to, ardytas telefono ryšys, būdavo nukerpama viela ir pjaunami stulpai. Nukentėdavo kaimų šaltyšiai, girininkai, teisėjai, kiti valdžios patikėtiniai. Gaisro padaryti nuostoliai siekdavo nuo kelių iki kelių dešimčių tūkstančių zlotų. Padegimų banga Vilniaus krašte nusirito 1931 m. vasarą. Graužiškių valsčiuje sudegė Valerijanovo dvaras, Pabradės valsč. – Dziedziuko dvaras, Turgelių valsč. – Topielių kolonistų viensėdis. Varėnos valsč. Mergėžerio kaime sudeginta lenkiška mokykla. „Kurier Wileński“ birželio 24 d. pranešė, kad didelių nuostolių pridarė gaisrai birželio 23 d. kilo Vilniaus-Trakų ir Ašmenos apskrityse: pvz., Varėnos valsčiuje prie karinio Batoro kelio sudeginta Olšinovkos kolonija – 6 karinių kolonistų sodybos; tą patį

vakarą – gaisras pas dvarininką Skinderį Alšėnų valsč. Ružerio palivarke.

1932 m. įvairūs laikraščiai pranešė daugiau kaip apie dešimtį padegimų. Nurodysime laikraščių išėjimo datas, nerašydami jų pavadinimų. Rugpjūčio 5 d.: Vilniaus-Trakų apskr. Kirulių kaime sudegė 27 tūkst. zlotų vertės ūkis. Rugsėjo 3 d.: Varėnos valsč. Grišoniškių kaime nukentėjo dvarininkas A. Maksimavičius (nuostolis 15 tūkst. zlotų), o Vilniaus-Trakų apskr. Pagrabiškių kaime sudeginta lenkiška mokykla. Rugsėjo 12 d.: Gelbadiškių kaime prie Vilniaus sudegė turgingo valstiečio statiniai. Rugsėjo 21 d.: sudegė J. Grinevičiaus Naujasodžio palivarkas. Spalio 11 d.: Rudaminos valsč. Dasionių viensėdyje sudegė V. Makovskio ūkis. Lapkričio 5 d.: Švenčionių apskr. Tverėčiaus valsč. Pakalniškių kaime sudegė Jono ir Motiejaus Mackevičių ūkis, Lentvario geležinkelio stotyje padegtas geležinkelio direkcijos turmas. „Kurier Wileński“ 1933 m. sausio 11 d. parašė, kad 1932 m. gaisrų Vilniaus vaidijoje buvo ne mažiau kaip ir 1931 m. Iš 797 gaisrų 97 buvo padegimai; kitų gaisrų priežastis – perkūno trenksmas, neatsargus elgimasis su ugnimi ir pan.

Potvynis

Dėl lietingos vasaros 1928 metai krašte buvo labai nederlingi, o 1929 metai net labai derlingi. Tuo tarpu 1930 m. pavasaris šaltas ir lietingas, gegužės mėn. – šalnos, o paskui užsitęsusi sausra lengvo krašto dirvoje žymiai sumažino vasarojaus derlių.

1931 m. pavasarį Vilniaus kraštą ištiko didelis potvynis. Išsiliejo visos upės ir ežerai, užliedami laukus ir pievas. Buvo apsemti šimtai kaimų ir miestelių. „Kurier Wileński“ balandžio 24 d. parašė, kad Švenčionių apskrityje po vandeniu buvę 4 Tverėčiaus valsčiaus kaimai. Potvyniui nunešus namus, žmonės liko be pastogės. Grėšė epidemijos. Neris kai kur išsiliejo iki 1½ km, visiškai likviduoti šimtai smulkių ūkių. Tas pats laikraštis gegužės 9 d. rašė apie Maišiagalos valsč. Šurmėnų kaimą. Prieš potvynį kaime buvo iki 20 ūkių ir praktiškai neliko nė vieno. Visi pastatai sugriauti. Visame kaime neliko nė vienos krosnies valgiui išsivirti. Vanduo smėliu užnešė visus pasėlius; smėlio sluoksnis siekia iki 1 metro. Vienam valstiečiui, turėjusiam 4 ha žemės, vanduo nuplovė 1½ ha. Sugriovimai tokie baisūs, kad ne tik moterys, bet ir vyrai verkia, žiūrėdami į sugriautus ilgamečio, o kartais ir viso gyvenimo darbo vaisius.

Tęsinys. Pradžia Nr. 22, 23, 24, 25, 26, 28

Vytautas Valentinas
CESNULIS

Šiltai ir nuoširdžiai apie V. Krėvę

Žilinių pagrindinės mokyklos 7-10 klasių mokiniai ir lietuvių kalbos mokytoja Aušra Jachimovičienė dalyvavo ypatingoje literatūros pamokoje, kuri įvyko Subartonyse, V. Krėvės memorialiniame muziejuje...

Nuoširdžiai dėkojame muziejaus darbuotojai Laimutei Raugėvičienei už ypač įdomią, informatyvią, išskirtinę literatūros pamoką apie žymųjį dzūką V. Krėvę, už šiltą priėmimą ir malonų bendravimą.

Alanas GRIGELEVIČ
10 klasės mokinys